

baf- BLADET

Organ för Bebyggelseantikvariers förening

Årgång 2 Nummer 3

KLASSICISTISK BETONGBRUTALISM - Kaknästornet

DET ÄR I BÖRJAN AV sextioalet och makarna **Smithson** från England har redan visat vägen in i den material- och teknikromatiserande betongbrutalismen: ett barn av rekordåren. I Sverige, i Stockholm, på Kungliga Djurgården lät staten uppföra ett teletorn. Arkitekterna **Hans Borgström** och **Bengt Lindroos** valde att frånga den gängse runda eller månghörniga planformen för teletorn som de ansåg vara "hal". Den kvadratiske planen gjorde att tornet vann i skärpa och spänst: ett instrument på vilken sol och skugga fick spela.

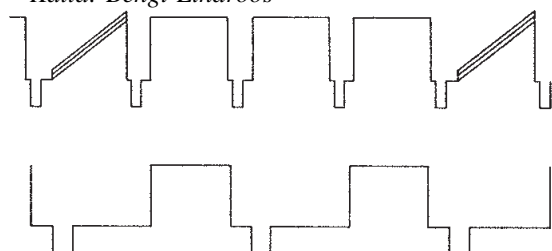
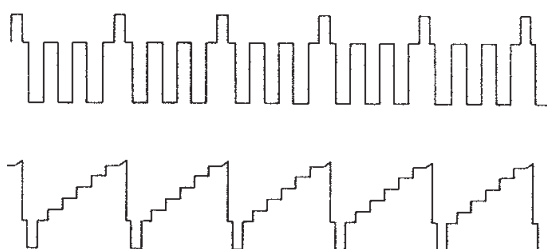
"It is perhaps the most classical building built in Sweden since the twenties", skrev **James Codrington** i brittiska Interbuild. Påståendet är slående och i sin samtid kanske somliga uppfattade det som en svidande kritik. Inte nog med att byggnaden var otidsenligt symmetrisk, med sina över varandra vridna kvadratiske skikt eller

"sediment", den gjorde dessutom anspråk på att förmedla något outsägligt, kanske telemetafysik. Till det senare bidrar i hög grad den trånga porten i den slutna basbyggnaden som på ett oförklarligt sätt drar oss in i kryptan, i riktning mot altarets förklarande ljus, som genom en öppning faller över oss från tornets stupande fasader.

Relieffriserna längs tornets skaft kan föra tankarna till forntida civilisationers ornamentala formspråk men **Bengt Lindroos** har sagt: "*Själv har jag alltid känt det som att det en gång för årmiljoner sedan 150 m höga Drottningberget eroderat och lämnat kvar en kärna med skönjbara sedimentära lagringar av varvig lera ifrån ett Littorinahav, underligt nog med postglaciala avtryck av Televerkets framtida signaler*".

Urban Nilsson

Källa: Bengt Lindroos

FÖRENINGENS ÅRSMÖTE I FALUN, DALARNA, 1996

BA-FÖRENINGENS ÅRSMÖTE, som hölls helgen den 31 augusti - 1 september, var i år förlagt till Dalarna. Ett landskap framför allt präglat av sina oskiftade byar och röda timmerstugor. Mötets första dag bussades deltagarna runt i länet varvid ett flertal intressanta byggnadsvårdsobjekt besöktes. Värddar för rundturen var **Rolf Hammarskiöld** och **Olle Lind**.

Första anhalt var Grycksbo pappersbruk där industriområdets äldsta byggnad, en timrad tvåvånings fabriksbyggnad från 1700-talet visades av **Anna-Lisa Johansson** från Grycksbo Gille. Byggnaden, som var uppförd som en industrilokal, hade även en tid

fungerat som lager och arkiv åt pappersbruket samt vid någon tidpunkt blivit inredd med ett flertal lägenheter. Nu hade byggnaden flyttats ett 50-tal meter, på grund av pappersbrukets planerade utbyggnad, en flytt som delvis finansierades med medel från länsstyrelsen. Efter att restaureringen blir klar skall ett flertal verksamheter i gilletts regi komma till huset, bland annat bakarstuga och snickarverkstad. En lägenhet i byggnaden skall även återställas i ursprungligt skick.

Nästa anhalt på rundturen var Övre Gärdsjö by. Här presenterade **Mats Peres**, från Övre Gärdsjö hembygdsförening, och **Anna Per Ols**, från

Mats Peres, med ryggen mot kameran samlar ihop gruppen vid Gärsjö by, Dalarana.

FOTO: URBAN NILSSON

Rättviks kommun, Olas gården, en hembygdsgård som just nu restaureras med hjälp av arbetslösa byggnadsarbetare och ALU-medel.

Efter besöket på Olas gården fortsatte dagen med en rundvandring i Gärdsjö by och vidare vandring ut i odlingslandskapet. Temat för stunden var länsstyrelsens ladprojekt som syftat till att bevara det omfångsrika beståndet av ängslador i trakten, ett bestånd som representerar en byggnads-historisk epok från 1200-talet fram till våra dagar. Hela ladprojektet har hittills kostat 2,5 miljoner kronor i bidrag från länsstyrelsen i Kopparbergs län och resultatet har blivit att de flesta av de cirka 350 kvarvarande ängsladorna i Gärdjötrakten idag är bevarade för framtiden.

Färden gick sedan vidare söderut till Leksand och konditori Siljan från 1966-67, en klassisk träffpunkt i samhället. Konditoriet som med sin självklart funktionella interiör är både modern och traditionell i en mycket lyckad symbios.

Konditori Siljans nuvarande ägare, **Jacob Stormatts**, visade oss nästa objekt, sitt eget hem i Kaptensgården i Tibble by, ett par kilometer sydost om Leksand. Kaptensgården var, som namnet antyder, tidigare ett kaptensboställe med en mangårdsbyggnad och två flygelbyggnader, samt ett antal uthus, beläget alldeles invid en krök av Österdaläven. Gården, som har anor från 1500-talet, är sedan 1975 byggnadsminne.

Dagen avslutades på Lindsbergs kursgård utanför Falun. Lindsberg är en före detta bergsmansgård, senare fattig-gård och ålderdomshem, som

numera huserar både kollektiv-, kurs- och vandrarhemsverksamhet. En mycket brokig byggnad med en brokig historia som visades och berättades av **Rolf Hammarskiöld**, tidigare hyresgäst på gården.

Andra dagen ägnades åt stadsvandring i Falun under ledning av kommunantikvariern i Falun, **Kjell Sundström**. Under stadsvandringen besöktes Tunströmska gården, en pietetsfullt upprustad gammal handelsgård som numera fungerar som ett museum. Vidare besöktes stadsdelar med lite speciella bevarandeproblem för Falun. Exempelvis områden där ny kompletteringsbebyggelse skall inpassas i känsliga miljöer med slaggvarpar och äldre timmerhus från tider då Falu koppargruva hade sina storhetsdagar.

Från årsmötesförhandlingarna kan nämnas att kommande årsmöten bestämdes att förläggas till Halland 1997 och till Hälsingland 1998.

Johan Engström

"Det är bara det moderna som kan bli omodernt"

Oscar Wilde

Visning av Musikaliska akademins och Utrikesministerhotellet i Stockholm

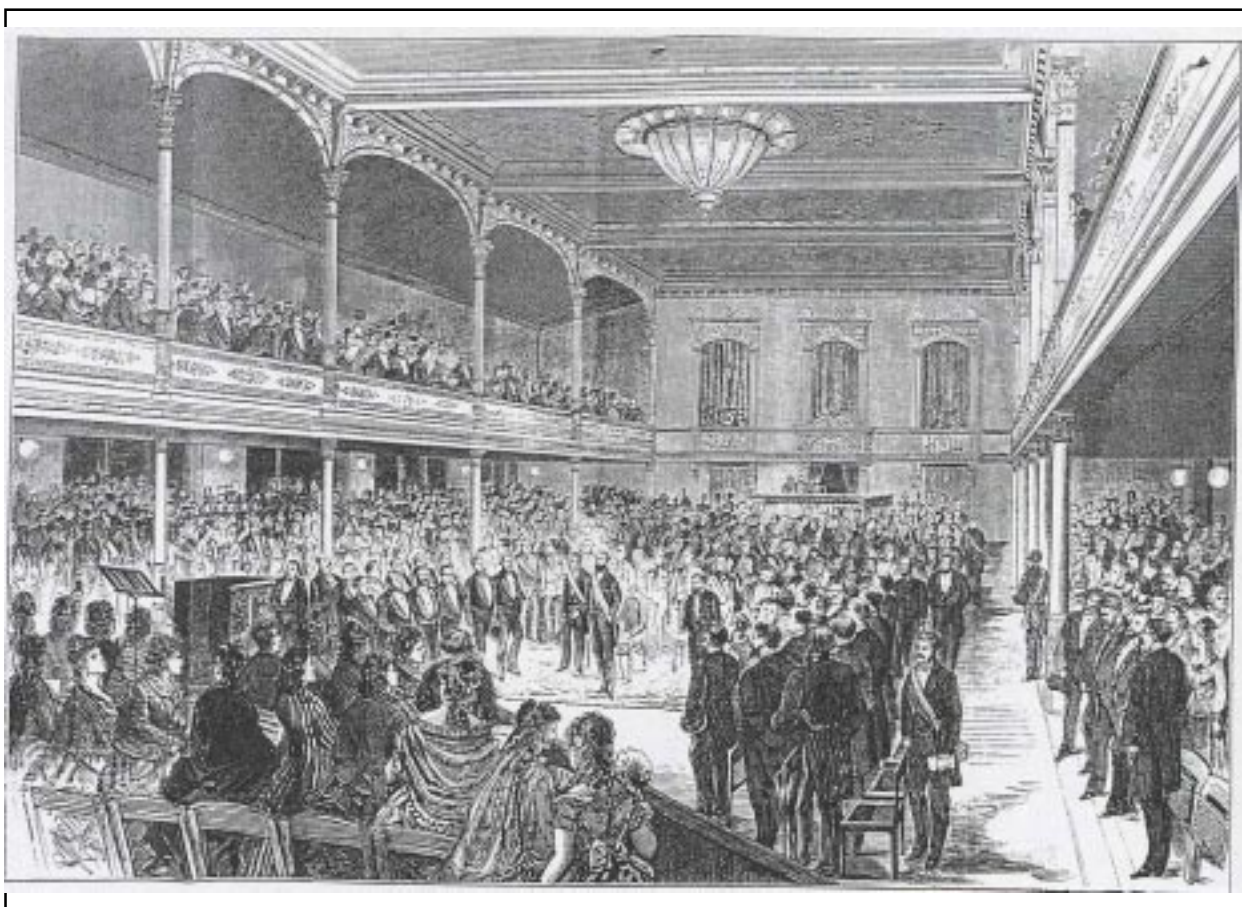
MUSIKALISKA AKADEMINS byggnad, med stadens första för ändamålet byggda konsertlokal, invigdes 1878. Fram till 1950-talet bedrevs musikundervisning i byggnaden, som därefter brukades av Sveriges Radios symfoniorkester och akademien.

Utrikesministerhotellet uppfördes på 1600-talet men fick sin nuvarande form på 1700-talet. Huset var från början privatbostad men kom på 1700-talet att användas som residens för utländska ambassadörer och senare som bostad för utrikesministern. Sedan 1971 har Musikaliska akademien sitt kansli i byggnaden. De båda byggnadsminnena ligger inom samma fastighet,

mellan Nybroviken och Blasieholmstorg, och genomgår för närvarande genomgripande interiöra renoverings- och ombyggnadsarbeten med inslag av restaurering.

Lördagen den 7:e december är BAF-are välkomna på visning då tillfälle ges till diskussioner om utförda och planerade ingrepp. BAF bjuder på kaffe och bulle. Skriv, ring eller faxa till mig och säg att du kommer. Adress: Karlsviksgatan 13, 112 41 Stockholm, tele hem: 08-650 99 20, tele arb: 08-700 05 53, fax arb: 08-702 94 09. Samling sker på Blasieholmstorg vid Stallgatan klockan 12.00.

Johan Rittsél

INSTITUTIONEN MEDDELAR

SEDAN FÖRRA NUMRET av BAF-bladet har följande examensarbeten ventilerats vid institutionen:

Sofia Larsson/ Donsö - Livsform och attityder till bebyggelse.

Johan Rittsél/ Ombyggnaden av Sagerska huset till statsministerbostad - En studie av en process och dess aktörer.

Christer Gustafsson/ Byggnadsvård som regionalpolitiskt instrument - En utvärdering av "Hallandsmodellen" 1993-1996.

Carina Listerborn/ Att äga rum. Om rädsans geografi - rädsans arkitektur.

Gabriella Olshammar/ Platsens närvaro

Helen Kainert och Hanna Krusell/ På upptäcksfärd i kulturmiljön. En studie i levandegörandet av kulturmiljöer med tillämpning i fall- och slussområdet i Trollhättan.

Eva Glasmästar och Marie Henriksen/ Två begrepp inom kulturmiljövården: levandegöra, lokal identitet.

Institutionen för kulturvård lyder som bekant sedan en tid tillbaka under den matematisk-naturvetenskapliga fakulteten vid Göteborgs universitet, och inte som tidigare under den humanistiska. Och från och med den 1 januari 1997 kommer hela den matematisk-naturvetenskapliga fakulteten att omorganiseras, vilket kommer innebära en del förändringar för institutionen. Enligt det nya organisationsschemat för fakulteten kommer den i fortsättningen att bestå av 10 ansvarsenheter, varav en kommer att heta: Intitutionen för miljö-

vetenskap och kulturvård. Den nya institutionen kommer i sin tur att bestå av tre avdelningar, en för *kulturvård*, en för *tillämpad miljövetenskap* och en för *miljövetenskaplig programutbildning*. Både avdelningen för kulturvård och avdelningen för tillämpad miljövetenskap kommer att bedriva grundutbildning, forskarutbildning och forskning inom sina respektive ämnesområden.

Angående tjänsten som professor i Kulturvård kan följande nämnas. Det kommer att ta sin tid innan tillsättningen är helt klar. Till tjänsten finns 15 sökande. Av dessa skall en person utses utav en tjänsteförslagsnämnd med bl a följande sakkunniga ledamöter: professor **Ove Hidemark**, professor **Marie Nisser** samt professor **Tore Tallqvist** (Tammerfors). (Ledamöterna har även varsin suppleant i nämnd ordning: **Hans Munk Hansen**, **Ingrid Sjöström**, **Vilhelm Helander**.) Ännu så länge har tjänsteförslagsnämnden inte påbörjat sitt arbete.

Johan Engström

HUR VANLIGA VAR, och är, egentligen lerjordshus i Sverige? Hus byggda av lerjord har många fördelar, något som gjort materialet till ett av de vanligaste i världen. Varför skulle inte svensken också nyttjat detta material - mer än vi idag känner till. Man blir lätt lurad och tror att ett lerjordshus, som måste putsas, istället består av brända stenar (tegel) eller betongblock.

Lera som byggnadsmaterial har vid flera tillfällen, då det varit brist på andra byggnadsmaterial varit lösningen som givit människan boning. Efter andra världskriget, då Tyskland delvis var nästan helt jämnat med marken, togs lera till hjälp för att snabbt bygga upp landet. Där finns än idag många enfamiljshus byggda av lerjord. Men det otränade ögat ser det inte. Även i Norge led man stor brist på byggnadsmaterial efter kriget, trots att landet inte bombats sönder och samman. Bristen var så stor att det var flera års väntetid för att få byggnadstillstånd. Likadant var det för en sammanslutning av byggnadsarbetare som ville bygga sig egna enfamiljshus i ett litet område på Breidablick på Skjetten i början av 1950-talet. Totalt rörde det sig om 46 villor. Inspirerade av rumänsk byggnadstradition, där man använde soltorkade lerblock, söktes på nytt bygglov med hänvisning till att husen skulle byggas av soltorkad lera. Den här gången beviljades bygglovet och ett drygt tiotal villor byggdes av lerjord innan de hårda restriktionerna hävdades och resterande villor byggdes av lättbetongblock. När jag själv besökte Skjetten hade jag svårt att se skillnad på lerjords- respektive betongblocksvillorna. Inne i Oslo (Geitmyrsveien) finns ett område, bestående av flerfamiljshus av lerjord i två våningar. Husen är ritade av **G.A. Bull** och uppförda 1872. Området uppfördes som personalbostäder åt anställda hos en fabrikör vid namn **Frölich** och kallas därför Frölichhusen. Husen är uppförda i en sparsmakad, klassicerande stil och fungerar än i dag som bostäder. I Norge, liksom i Danmark, pågår idag flera intressanta lerjordsbyggerier. Liksom tidigare är en av orsakerna att man vill komma billigt undan, men husen fungerar också som forskningsprojekt för att hitta byggnadsmaterial och tekniker som inte förbrukar så stora resurser som dagens moderna byggproduktion gör.

Även i Sverige finns ett flertal exempel på lerjordshus, inte bara i de allra sydligaste delarna av landet. Själv har jag stött på två arbetarbostäder vid Karlsfors i Skaraborg, och i Gävleborg har länsstyrelsen haft ett lerjordshus som bidragsärende. Husen i Skaraborg är flerbostadshus i ett plan, medan huset i Gävleborg var en större mangårdsbyggnad i två plan. Det gäller alltså att ha ögonen öppna. Det kan finnas ett lerjordshus även i din närhet!

Vad har då lerjorden för fördelar i förhållande till andra byggnadsmaterial? Lerjord är mycket billigt, oftast gratis. Även eventuell armering som halm, myrstackar, tagel eller svinborst är billigt. Lerjord finns att tillgå nästan överallt. Man kan till och med använda sig av schaktmassorna från

grundläggningen, vilket den kände tyske ”lerjordsgurun” **Gernot Minke**, verksam i Kassel, gjort vid sina projekt. Kostnaden för allt byggmaterial för väggar och tak bestod vid ett tillfälle endast av hyran för grävmaskinen: 15 mark! Framställningen av byggmaterialet och uppförandet av byggnaden kräver inga avancerade byggkunskaper, bara övning.

Det som krävs, och krävdes, liksom vid all traditionell byggnation är många arbetstimmar. Men den tid det tog att bearbeta och blanda leran kunde jämföras med den tid det tog att fälla träden, släpa hem timret och bila stockarna. Flera av momenten när det gällde framställning av en bra konsistens på lerjorden kunde utföras av ”kreatur, barn eller kvinnfolk”, d.v.s. arbetskraft som annars inte kunde räknas in vid timmermansarbeten.

Lerjord kan användas på ett flertal sätt: Den kan formas till stenar, soltorkas och muras och kallas då adobe, den kan kastas på en flätad vägg av grenar och kallas då wellewände, den kan stampas i formar och kallas då pisé, den kan formas som limpor och sammanfogas före torkning och kallas då lerbröd, den kan hållas på halmbalar som torkas och kallas då leichtlehm, den kan blandas med pimpsten eller lecakulor och kallas då lättlera. Dessutom kan lera användas till golv och som klining på väggar och innertak. Putsas en lerjordsvägg med kalkbruk tål väggen utan tvekan vårt nordeuropeiska klimat. Om kalkputsen underhålls och huset utrustas med ”ordentliga stövlar och sydväst” (hög stengrund och kraftigt taksprång) finns det nästan ingen

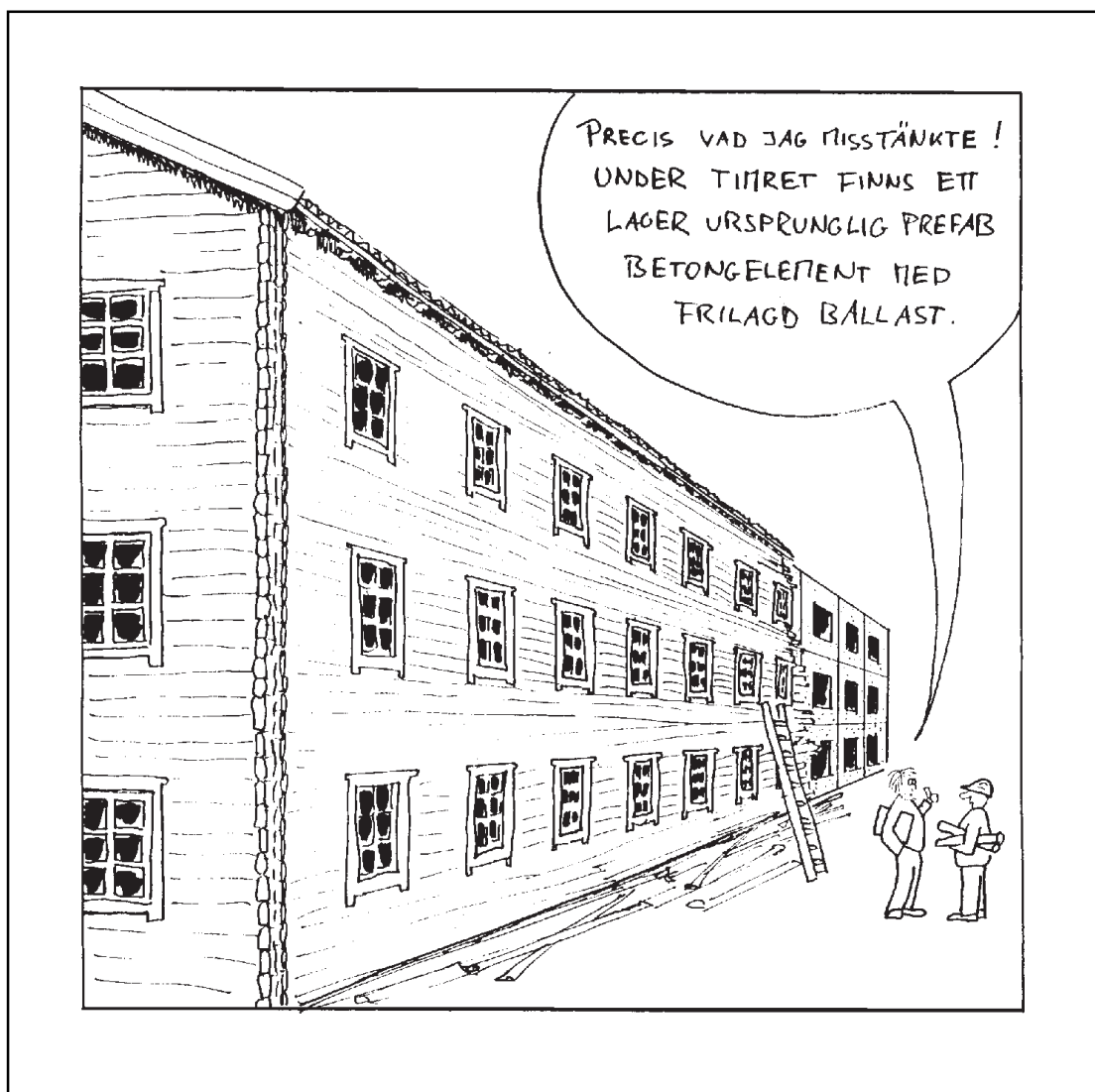
begränsning på hur gammalt ett lerjordshus kan bli.

Det finns ett flertal handböcker från olika tider, författade på svenska, där konsten att bygga lerjordshus beskrivs. 1817 gav Uppsala läns hushållningssällskap genom **E.M. Bruzelius** ut ”Underrättelse för Allmogen att bygga Hus af Lerbruk” där en ”murningsteknik” beskrivs där den fuktiga ler- och halmblandningen handhas med grep och verkar påminna om gödsel i konsistensen. 1924 gav **Lorentz Johansson** ut boken ”Praktisk handledning i stampjordsbygge” där pisétekniken beskrivs, liksom de formar som erfordras. I den boken finns också fotografier på ett flertal svenska exempel från Jörn, Hallsberg, Tibro, Lund och Malmö. På 1980-talet skrev arkitekten **Annika Ekblom** sitt examensarbete på CTH om lerjordshus. **Gernot Minke** har också skrivit en bok som heter ”Lehmbau - Handbuch” som ges ut av förlaget Ökobuch i Tyskland. Efter nyår kommer Ekoförlaget i Falun att ge ut en bok om lerjordsbyggeri, skriven av **Johannes Riesterer**.

Naturligtvis är lerjordshuset inte så vanliga i Sverige som i Tyskland, vi har ju (nästan alltid haft) gott om virke, men ändå? Kanske har vi inte tänkt på att möjligheten finns och därför inte heller letat ...

För den som är extra intresserad av lerjordsbyggeri finns föreningen NOL, Nordisk Organisasjon for Lerjordsbyggeri. Kontaktperson i Sverige är **Conny Jerkbrandt**, fax 031-258806.

NÄSTA NUMMER av Baf-bladet är planerat att vara medlemmarna tillhanda i maj 1997. Vi vill därför att material skickas till redaktionen senast 15:e april 1997.

Redaktionen

BEBYGGELSEANTIKVARIERS FÖRENING

Information om föreningen

Föreningens syfte är att verka för diskussion, inspiration och kunskapsspridning inom bebyggelseantikvarisk linjes närliggande verksamhetsfält. BAF verkar genom debatter, studiebesök, föredrag och artikelförfattande med flera kunskapsbefrämjande aktiviteter.

Styrelse

Lars Bergström från Mölndal, Lars Bergström från Mariestad, Anna Rygård (ordförande), Örjan Molander, Johan Rittsél, Karolina von Mentzer, Viveka Wenander och Hans Petterson.

Redaktionsadress baf - BLaDeT

*c/o Johan Engström
Kvarngatan 6, 2 tr ög
118 47 STOCKHOLM
Tel: 08-641 68 66*

Föreningsadress

*c/o Johan Rittsél
Karlsviksgatan 13
112 41 STOCKHOLM
Tel: 08-650 99 20*

Postgiro nr 475 61-6